

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ТА МОТИВАЦІЯ ДО НЕЇ: ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДОНАТЕЛЛИ ДЕЛЛА ПОРТИ І ДРЮ ХАЛФМАНА (ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Крижанівська Вікторія

*аспірантка соціологічного факультету, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, майдан. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна,
v.i.kryzhanivska@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-8230-0001>*

Статтю присвячено окресленню потенціалу соціологічних концепцій італійського політолога і соціолога Донателли Делла Порти й американського соціолога Дрю Халфманна для аналізу політичної участі і мотивації до неї з метою визначення нового ракурсу для розуміння сутності політичної участі та чинників, за допомогою яких можна трансформувати залученість громадян у політичні процеси. В межах аналізу концепції Д. Делла Порти окреслено особливості організації соціальних рухів та мобілізації їх учасників в інформаційному суспільстві на основі виникнення горизонтальних зв'язків між учасниками соціальних рухів, заснованих на формуванні ідентичності, солідарності, колективних діяч, демократичних інноваціях. Крізь призму теорії партисипаторної демократії описано особливості політичної участі громадян та процесу формування думок у зв'язку з функціонуванням комунікативних просторів з високою дискурсивною якістю. Акцентовано увагу на концепції політичного конс'юмеризму Д. Делла Порти, що окреслює евристичні можливості для вивчення політичної участі крізь призму політичного споживання та демонстративної поведінки, а також визначення факторів, які впливають на політичну участь (приналежність до групи, гедонізм, демонстрація певного образу життя тощо). У межах аналізу концепції американського соціолога Д. Халфманна крізь призму теорії інституційної політики розглянуто специфіку реалізації соціальної політики та впливу на неї громадян, успішність соціальних рухів в залежності від політичного контексту. Наведено аргументацію Д. Халфманна стосовно концептуальних переваг вживання терміну «політичний контекст» для визначення інституційних умов та факторів, сприятливих для політичної участі, та окреслено авторську позицію щодо доцільності використання терміну «політична можливість», у т.ч. з урахуванням інституційних, структурних та динамічних факторів політичної системи. Розглянуто інструменти, які здатні сприяти мобілізації учасників соціальних рухів, зокрема гротеск, що запропоновано Д. Халфманном, та мем як його аналог у сучасному суспільстві.

Ключові слова: політична участь, абсентеїзм, політичний конс'юмеризм, політичний контекст, політична можливість.

Political Participation and Motivation: The Heuristic Potential of Sociological Concepts of Donatella Della Porta and Drew Halfmann (comparative analysis)

Kryzhanivska Viktoriia

postgraduate student of School of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
v.i.kryzhanivska@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-8230-0001>

The aim of the article is to demonstrate the potential of sociological concepts by Italian political scientist and sociologist Donatella Della Porta and American sociologist Drew Halfmann, to analyze political participation and motivation for it, to determine a new perspective for understanding the essence of political participation, the factors by which political involvement can be transformed. Within the framework

of the analysis of D. Della Porta's concept, the features of the organization of social movements and the mobilization of their participants in the information society are outlined, based on the emergence of horizontal ties between the participants of social movements based on the formation of identity, solidarity, collective actions and democratic innovations. The features of citizens' political participation and the process of opinion formation in connection with the functioning of communicative spaces with high discursive quality are described. Attention is drawn to the D. Della Porta's concept of political consumerism, which defines heuristic possibilities for studying political participation through the lens of political consumption and demonstrative behavior, as well as identifying factors influencing political participation (belonging to a group, hedonism, demonstration of a certain way of life, etc.). Within the framework of the analysis of the concept of D. Halfmann, the specificity of the implementation of social policy and its influence on citizens, the success of social movements depending on the political context are considered. D. Halfmann's argument regarding the conceptual advantages of using the term "political context" to identify institutional conditions and factors conducive to political participation is outlined, and the author's position on the expediency of using the term "political opportunity" is indicated, taking into account the institutional, structural and dynamic factors of the political system. The tools that can facilitate the mobilization of social movement participants, in particular the grotesque proposed by D. Halfmann and meme as its counterpart in modern society, are considered.

Keywords: political participation, absenteeism, political consumerism, political context, political opportunity.

Статья посвящена демонстрации потенциала социологических концепций итальянского политолога и социолога Донателлы Делла Порты и американского социолога Дрю Халфманна для анализа политического участия и мотивации к нему с целью определения нового ракурса для понимания сущности политического участия, факторов, с помощью которых можно трансформировать вовлеченность граждан в политические процессы. В рамках анализа концепции Д. Делла Порты обозначены особенности организации социальных движений и мобилизации их участников в информационном обществе на основе возникновения горизонтальных связей между участниками социальных движений, основанных на формировании идентичности, солидарности, коллективных действиях, демократических инновациях. Описаны особенности политического участия граждан и процесса формирования мнений в связи с функционированием коммуникативных пространств с высоким дискурсивным качеством. Акцентируется внимание на концепции политического консюмеризма Д. Делла Порты, что определяет эвристические возможности для изучения политического участия сквозь призму политического потребления и демонстративного поведения, а также определение факторов, влияющих на политическое участие (принадлежность к группе, гедонизм, демонстрация определенного образа жизни и т.п.). В рамках анализа концепции Д. Халфманна рассмотрена специфика реализации социальной политики и влияния на нее граждан, успешность социальных движений в зависимости от политического контекста. Приведена аргументация Д. Халфманна относительно концептуальных преимуществ употребления термина «политический контекст» для определения институциональных условий и факторов, благоприятных для политического участия, обозначена авторская позиция о целесообразности использования термина «политическая возможность», в т.ч. с учетом институциональных, структурных и динамических факторов политической системы. Рассмотрены инструменты, которые могут способствовать мобилизации участников социальных движений, в частности гротеск, предложенный Д. Халфманном, и мем как его аналог в современном обществе.

Ключевые слова: политическое участие, абсентеизм, политический консюмеризм, политический контекст, политическая возможность.

Тенденціями політичного розвитку у сучасному суспільстві є зниження рівня та інтенсивності політичної участі громадян. Загалом політична участь є базовою характеристикою демократичних країн, що передбачає залученість громадян до

прийняття політичних рішень або делегування повноважень представникам для прийняття та втілення політичних рішень. В залежності від масштабу залученості громадян політичну участь розглядають через призму концепції демократичного елітизму

(Й. Шумпетер, Е. Берк), прихильники якої виступають за обмежену політичну участь більшості громадян у зв'язку із негативним впливом натовпу та олігархічними тенденціями будь-якої організації, а також демократії участі (К. Пайтман, Б. Барбер, К. Мафферсон), послідовники якої виступають за активну участь громадян в обговорення та прийняття рішень стосовно найважливіших питань спільного життя та державного управління. Якщо аналізувати політичну участь крізь призму функціонального критерію, то політичну участь можна розглядати як діяльність громадян з метою впливу на прийняття та реалізацію індивідуальних та групових рішень, спрямованих на вплив на політико-державні інститути (Г. Алмонд, С. Верба, Д. Нагель, Л. Мілбрайт), інструмент впливу на всю систему соціально-політичних цінностей та відносин, які забезпечують стабільність суспільної структури (Б. Барбер, Р. Мертон), або як індивідуальну залученість у політичні процеси, елемент розвитку особистості та політичної соціалізації, що забезпечує формування громадянської відповідальності членів демократичного суспільства (Б. Епштейн, С. Розенстоун, М. Хансен, Н. Теске). Незважаючи на різні інтерпретації, для усіх трактувань політичної участі спільними рисами є наявність певних дій, тобто політична активність, добровільність політичної участі, а також діяльність на непрофесійній основі (громадяни є учасниками, але не експертами).

Варто зазначити, що тип суспільства обумовлює трансформацію сприйняття, інтерпретацію сутності та форму вираження політичної участі. Так, в умовах суспільства споживання формується демонстративна поведінка та споживання в тому числі відносно політики, саме тому до влади приходять популісти (США, Україна), «політичне» продається та купується (в еквіваленті голосів), а політична участь у різних проявах та формах стає одним з елементів демонстративної поведінки, що дозволяє продемонструвати символічний зв'язок з певною групою чи світовими політичними тенденціями (антиглобалісти, критики лібералізму тощо).

З іншого боку, в умовах інформаційного суспільства завдяки значному розвитку цифрових технологій формується модель суб'єкт-суб'єктних відносин у політич-

ному комунікативному полі, з'являються нові форми взаємодії суб'єктів політичної системи та інструменти впливу на політичні процеси (як онлайн, так і офлайн) [13]. Характеризуючись такими рисами, як екстериторіальність, децентралізація та деієрархізація, цифрові технології створюють нові умови для політичної взаємодії політичних суб'єктів та сприятливі умови для збільшення політичної активності завдяки появі альтернативних інструментів та форм (електронні петиції, комунікативні майданчики у соціальних медіа, мобілізація до участі у протестах та демонстраціях через соціальні мережі тощо).

Незважаючи на широке трактування сутності політичної участі та наявності широкого кола інструментів включення громадян у політичні процеси, поширеним феноменом в цих умовах стає абсентеїзм – соціально-політична апатія, байдуже ставлення громадян до своїх політичних прав, що проявляється у свідомому ухиленні від участі у виборчих процесах, а у більш широкому тлумаченні – від участі у будь-яких політичних подіях (вибори, референдуми, партійна діяльність, мітинги тощо) [20]. З одного боку, абсентеїзм – індикатор кризи політичної системи, адже він призводить до деформації функціонування громадянських та демократичних інститутів, знецінення політичної ваги голосів виборців, спотворення політичної культури, але з іншого боку – це провісник соціально-політичних трансформацій, адже замість традиційних форм участі у політичному житті з'являються нові практики, наприклад, громадська корисна діяльність (волонтерство, благодійність, демонстрації тощо). Відповідно, у науковому дискурсі виникає питання стосовно трансформації сприйняття політичної участі в сучасному суспільстві (наскільки це сприйняття змінилося в інформаційному суспільстві), яка мотивація участі громадян у політичному житті суспільства і що на це впливає (суб'єктивне сприйняття політики як значущої для особистого розвитку, політичний контекст, політичні традиції тощо).

Зокрема, у суб'єктивному сприйнятті політичну участь можна інтерпретувати як право (демократичне право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників), обов'язок (обов'язок громадянина брати

участь у прийнятті політичних рішень для досягнення загального блага), борг (моральне зобов'язання індивіда перед іншими людьми, громадянина перед іншими представниками громадянського суспільства або державою бути залученим у прийняття загальнозначущих рішень), необхідність (моральна потреба політичної активності в силу етичних, моральних, релігійних чи інших переконань), можливість (наявність сприятливих умов для впливу на політику і прийняття політичних рішень), благо (показник демократичності та загальної рівності, що дає можливість будь-кому висловлювати свою думку та брати участь у прийнятті політичних рішень), цінність (цінність політичної участі як можливості самореалізації, самовираження, дотримання та демонстрації певних цінностей і світогляду), публічну демонстративність (демонстрація своєї активної позиції та зацікавленість у політичних процесах держави). Відповідно, різне сприйняття політичної участі визначає різний ступінь залученості до політичних процесів та колективних дій стосовно (впливу на) прийняття політичних рішень, її значущості для індивіда, що дає можливість, у свою чергу окреслити сутність абсентеїзму та його сприйняття.

Тому тривають наукові пошуки концептів, які здатні пояснити особливості політичної участі, мотиви політичної участі і мотиви політичної неучасті, механізми залучення громадян у суспільно-політичні процеси. Зокрема, серед українських соціологів Є. Головаха та І. Бекешкіна акцентують увагу на менталітеті байдужості та психології конформізму, що лежить в основі абсентеїзму і характерно для пострадянських країн.

Саме цей напрямок наукового дослідження є актуальним, адже розуміння сутності політичної участі як соціального феномену дає можливість проаналізувати та спрогнозувати наслідки деформації та/або трансформації політичної участі громадян, підвищення рівня соціально-політичної апатії на макро- та мікрорівні.

Наукова розробленість теми. Проблематику політичної участі досліджують вчені у сфері соціальних та поведінкових наук – політології, соціології, соціальних комунікацій, а також права.

В американській традиції політичну участь почали вивчати в межах досліджен-

ня політичної культури (Г. Алмонд, С. Верба). Також саме в американській традиції з'явилась концепція «демократія участі», прихильники якої (К. Пейтман, Б. Барбер, П. Бахрах, Н. Боббіо, К. Макферсон, Дж. Циммерманн та ін.) обґрунтовують активну участь громадян в обговоренні і прийнятті рішень з найважливіших питань суспільного життя і державної політики, а також наділення самих громадян повноваженнями контролю над реалізацією прийнятих рішень поряд з прямими виборами органів влади, а демократія інтерпретується як правління освічених громадян.

Проте існують і елітаристські концепції, в рамках яких постулюється ідея про обмежену участь громадян у політичних процесах у зв'язку з недостатньою освіченістю та компетентністю громадян, переважанням ірраціональності у діях індивідів та, відповідно, підвладність впливу натовпу, наявність олігархічних тенденцій та бюрократизації у політичній системі тощо (Й. Шумпетер, Р. Берельсон, С. Ліпсет, Р. Даль, Г. Екстейн, Дж. Сарторі, У. Корнхаузер та ін.). В італійській традиції вивчення політичних процесів, політичної участі та формуванню політичної еліти приділяли увагу В. Паретто та Г. Моска, які звертали увагу на замкнутість політичної еліти, внаслідок чого через відсутність «припливу свіжих сил» відбувається занепад політичної культури, знижується активність, втрачається політична гнучкість тощо.

В сучасній західній та американській соціології відбувається розробка концепцій дослідження політичної участі у зв'язку з соціальними рухами та соціальною політикою держави, тривають наукові пошуки концептів, здатних пояснити сутність політичної участі, механізми мобілізації учасників соціальних рухів, а також мотивацію до політичної участі.

Особливий інтерес представляють концепції італійського політолога і соціолога Д. Делла Порти (проблематизація демократії і глобальності, соціальних рухів і політичного конс'юмеризму) і американського соціолога Д. Халфманна (роль соціальної політики в соціальних рухах, концептуалізація поняття «політичний контекст»), які надають нові концептуальні рамки для аналізу політичної участі, евристичний потенціал яких ми пропонує окреслити у даній статті.

Метою статті є окреслення потенціалу застосування соціологічних концепцій Донателли Делла Порти і Дрю Халфмана для аналізу політичної участі і мотивації до неї, що дасть новий ракурс для розуміння сутності політичної участі та, відповідно, розуміння того, за допомогою яких факторів та чинників можна трансформувати залученість громадян до політичних процесів.

В сучасних умовах в рамках соціології, досліджуючи політичну участь, вчені аналізують її крізь призму колективних дій та появи нових форм політичної участі. Зокрема, значну увагу вчені приділяють соціальним та політичним рухам, факторам, які обумовлюють мобілізацію учасників та забезпечують успішність соціальних рухів, а також їх наслідкам. Ці аспекти окреслюють у своїх роботах італійський соціолог Д. Делла Порти та американський соціолог Д. Халфманн, проте з різними акцентами та різною інтерпретацією сутності політичної участі.

Італійський політолог та соціолог Донателла Делла Порти є одним із теоретиків соціальних рухів, що у своїх роботах приділяє увагу особливостям виникнення соціальних рухів і специфіці мобілізації їх учасників, ролі ідентичності в залученні до колективних дій, механізмам залучення громадян до колективних дій, розглядаючи все це крізь призму теорії демократії, а також теорії політичного конс'юмеризму.

Описуючи соціальні рухи, Д. Делла Порти акцентує увагу на формуванні мережі довірчих відносин між учасниками руху, конструюванні ідентичності(-ей) і формуванні колективної солідарності, що стає основою для колективних дій, розвитку неформальних мереж зв'язків та взаємної підтримки на шляху до реалізації тієї мети, яку перед собою поставили учасники соціальних рухів. Такі неформальні зв'язки стають певною заміною браку організаційних ресурсів; крім того, інформація швидко поширюється через міжособистісні мережі, частково компенсуючи обмежений доступ до засобів масової інформації, що є значущим фактором для мобілізації учасників. Д. Делла Порти описує механізм та фактори формування горизонтальних мереж та зв'язків в інформаційному суспільстві, в умовах якого втрачає свою значимість просторова близькість учасників і їхня пряма безпосередня комунікація, а істотну

роль відіграють соціальні медіа, за допомогою яких відбувається блискавичне поширення інформації та мобілізація учасників для різних соціальних і політичних рухів [7, с. 90–96]. Як вже зазначалось, завдяки екстериторіальності, децентралізації та деієрархізації цифрових технологій значно спрощується залученість громадян до політичних процесів та мобілізація політичних активістів, і на це звертає увагу Д. Делла Порти, проте вона однозначно вказує на успіх мобілізації завдяки соціальним медіа, викреслюючи з поля зору велику частку тих, хто продовжує ігнорувати політичні події та проявляє політичну апатію. Так, виникає питання, яка ймовірність того, що в умовах електронного голосування значно зросла б кількість тих, хто взяв би участь у голосуванні? Ми вважаємо, що політична участь ґрунтується не лише на технологіях та інструментах мобілізації, а залежить від значущості подій для самого індивіда та його референтної групи, ставленні до політичних інститутів та оцінки своєї ролі як суб'єкта політичної системи, сприйняття політичної участі як цінності, важливості самоідентифікації та артикуляції власної позиції через політичну участь тощо (тут варто згадати про політичні цінності, політичний капітал і т.п., на що у своїх роботах звертали увагу П. Бурд'є, Н. Гартман, Ф. Адлер, Г. Беккер, Р. Інглхарт). Це не підлягає аналізу у Д. Делла Порти, проте є одним із ключових аспектів для розуміння того, чому відбувається зниження рівня політичної участі.

Інший аспект, який окреслює Д. Делла Порти, це те, що політична участь і ступінь залученості громадян у виборчі процеси багато в чому опосередковані політичною культурою, яка склалася в суспільстві, і типом демократії (представницька, партисипаторна, сильна, дискурсивна, комунікативна, асоціативна, демократія добробуту тощо). Найбільш поширеними є концепції партисипаторної і представницької демократії. Д. Делла Порти звертає увагу на такі ключові характеристики партисипаторної демократії, як делегування і мажоритарне голосування, а також політична участь, яка оцінюється як здатність створити «хороших громадян» за допомогою взаємодії і розширення прав і можливостей. Д. Делла Порти звертає увагу на дискусії громадян, можливості обговорення політичних

подій та участь у прийнятті політичних рішень як елементи демократії, проте не звертає увагу на створення інституційних бар'єрів для встановлення недемократичного режиму, особливостей забезпечення політичної участі (прав та обов'язків). Наприклад, є низка держав, в яких участь громадян у виборах президента та парламенту є обов'язковою і за неучасть передбачені санкції (Люксембург, Північна Корея, Бразилія, Австралія та ін.), тоді як у переважній більшості країн це є правом громадян, яким вони можуть користуватися чи ні. Це інституційні чинники, які обумовлюють різний ступінь політичної залученості громадян. Тому політичну участь варто аналізувати, враховуючи політичні умови, які зумовлюють коливання рівня політичної активності: тип політичного режиму (тоталітарний, авторитарний, демократичний); стан політичного розвитку країни (період транзиту, кризи чи стійкого розвитку); тип суспільства, що обумовлює різний рівень залученості громадян до соціально-політичних процесів, політичну активність та технології, які її забезпечують (індустріальне суспільство, інформаційне суспільство); тип політичної культури та стан розвитку громадянського суспільства тощо.

Зокрема, як зазначає Б. Барбер, «демократія – це не стільки правління народу чи мас, скільки правління освічених громадян» [3]. На його думку, основними умовами демократії участі (партисипаторної та прямої демократії) є освіченість громадян, високий ступінь політичної активності (висока політична активність як протидія ймовірності виникнення «тиранії меншості»); загальна рівність, що передбачає постійну участь у прийнятті рішень, а не лише наявність рівних можливостей участі; політична участь, яка розглядається як «мета у собі», адже участь сприяє інтелектуальному і емоційному розвитку громадян, формуванню партисипаторної політичної культури за принципом К. Пейтмана «вчись брати участь, беручи участь» [12, с. 122].

У даному контексті Д. Делла Порти досить обмежено розглядає концепцію партисипаторної демократії, звертаючи увагу лише на деякі її аспекти. Проте автор акцентує увагу на тому, що участь у різних формах і на різних етапах демократичного процесу розглядається як позитивний досвід як для окремих громадян, які знайом-

ляться з громадськими поглядами, але також і конструюють їх, так і для самих політичних інститутів, які можуть підвищити довіру до себе і підтримку. Крім того, простір для політики розширюється в уявленні про широку участь, оскільки демократія є фундаментальною не тільки для влади, але і для організацій громадянського суспільства [4, с. 346]. У даній концепції піддається критиці прийняття рішень мажоритарною більшістю, оскільки влада більшості може не тільки поставити під загрозу права меншин, але також знизити якість рішень: немає жодного логічного припущення, яке гарантує більше мудрості тим виборам, які просто є більш численними [5]. Тобто Д. Делла Порти підіймає не лише питання про кількісну складову політичної участі та прийняття рішень більшістю, але й про якість (що співпадає з підходом Б. Барбера) – наскільки рішення, які приймаються більшістю, є якісними та відповідають потребам усіх / більшості громадян, адже можуть утискати або не враховувати права меншин, потреби певних соціальних груп, або прийматися рішення, які будуть провокувати соціальні та політичні рухи.

Проте, з іншого боку, формується простір для спілкування, де відбувається обмін думками, розуміння причин тих процесів, що відбуваються, і, в цілому – побудова загального розуміння суспільного блага. Таким чином забезпечується легітимність, яка виникає не з існуючого status quo, а з процесу обговорення та прийняття рішень, що можна трактувати як колективні дії та які забезпечують взаємне визнання значущості індивідів як рівноправних громадян та суб'єктів політичного процесу. На думку Д. Делла Порти, варто створювати та підтримувати комунікативні простори з високою дискурсивною «якістю», які допомагають учасникам знаходити найкращі рішення, дозволяючи взаємодіяти носіям різних знань і досвіду (а не просто самозваних «експертів»), а також змінюючи сприйняття власних уподобань: учасники стають менш стурбовані індивідуальними, матеріальними інтересами і більше колективними благами. Демократичні рішення в цьому сенсі засновані не на підрахунку голосів, а на більш складному процесі формування думок.

Цей підхід перетинається з концепцією публічної сфери Ю. Хабермаса. Як і «комунікативний простір» Делла Порти, «публічна

сфера» Ю. Хабермаса є «джерелом» громадської думки, необхідним для «легітимації» влади у будь-якій функціонуючій демократії» [21], адже завдяки артикуляції проблем та прийняттю їх на загальне обговорення досягається певний суспільний консенсус, загальне бачення механізмів їхнього вирішення (в тому числі делегування повноважень), виробляються думки і установки, які стають принципами легітимації політичних і громадянських інститутів. Саме так забезпечується залучення громадян до прийняття політичних рішень, тоді як зниження політичної участі порушує консенсус та можливість досягти спільного бачення для вирішення соціально-політичних проблем.

Д. Делла Порто наголошує на важливості створення анклавів, вільних від інституційної влади, і розвитку «процесів залученої і відповідальної демократичної участі» як основи функціонування громадянського суспільства. Концепція громадянської участі та партисипаторної демократії критикується багатьма вченими (представниками технократичного підходу) ґрунтуючись на тому припущенні, що громадяни не можуть зрозуміти політичні складнощі і сформулювати здорові думки. Оскільки в рамках цієї концепції громадяни вважаються егоїстичними, але також неосвіченими і, отже, – нездатними переслідувати навіть своє особисте благо, технократичний підхід засновано на припущенні, що освіта є ключем до розумного вибору, а слідування «інстинктам» неосвічених мас призводить до неоптимальних результатів. Прихильники партисипаторної теорії вважають, що участь і обговорення повинні доповнювати представницькі та мажоритарні інститути, а «люди можуть стати більш компетентними і відповідальними, якщо їм дозволено брати участь в публічних обговореннях та прийнятті реальних рішень» [4]. Вважається, що прямі форми демократії стимулюють громадян, розширюючи їх можливості, підвищуючи їх почуття громадянської відповідальності, а також їх політичну ефективність. Зниження участі в звичайних формах політичної участі розглядається як виклик ліберальній демократії або як нео-ліберальна постдемократія, заснована на елітарній концепції участі у виборах для маси громадян і вільного лобювання більш сильних інтересів, поряд з низьким рівнем втручання держави.

Як зазначає Ш. Муфф, «політика консенсусу», «політика третього шляху» привела до деполітизації у постдемократичному світі [16]. Демократичні інститути зазнали трансформації своєї сутності, і сама їхня легітимність стоїть під загрозою з того моменту, коли громадяни відчули, що вони не мають голосу в основоположних питаннях, які зачіпають положення всього суспільства, а політичні питання визнані технічними за своєю природою і перейшли у відання експертів. Відповідно, вибори перетворилися в просте завірення тих заходів, які нав'язуються різними діючими силами (політичними суб'єктами, інтереси яких не видно на публіці), – і таким чином демократичні процеси позбулися своєї розумної підстави [16]. Ми погоджуємося, що за таких обставин – зневіри у власній можливості вплинути на політичні рішення та переконаності у елітарному доступі до участі у прийнятті політичних рішень – відбувається зниження рівня політичної участі громадян та апатичне ставлення до політичних процесів загалом. У такому ракурсі для мотивації політичної участі слід впроваджувати механізми прямої демократії, проводити роз'яснювальну роботу в межах громадянського суспільства та сприяти підвищенню громадянських компетентностей.

Одним із прикладів прямої демократії, за Д. Делла Портою, є референдум, що виступає в якості «лабораторії демократії» [5], оскільки наділені можливістю і відповідальністю прямої законотворчості громадяни засвоюють громадянський обов'язок брати участь в політиці, стають активними громадянами завдяки включенню у дискурсивні, відкриті і публічні «арени», де вони відіграють активну роль у виявленні проблем, а також пошуку власних шляхів їх розв'язання (що перетинається із публічною сферою Ю. Хабермаса як поля діалогу між державою та громадянським суспільством). Також це може бути не лише обговорення та пошук рішень, а й оцінка діяльності влади («наглядова демократія» в інтерпретації П. Розенвалона) [17].

Варто зазначити, що в умовах низького рівня довіри до політичної системи референдуми розглядаються як «механізм синхронізації між політиками та громадянами», що допомагає подолати розрив між зникаючим інтересом громадян до політики та занепадом традиційних форм участі

і тиску політичної еліти на осіб, які приймають рішення. Слід зазначити, що період недовіри до політичної системи також вимагає інституційної адаптації, яка може трансформувати проблеми в ресурсах. Громадські рухи як інструменти зовнішнього контролю і постійного оскарження діють в тому, що П'єр Розенвалон називає контрдемократією – інституціоналізованою недовірою, що ініціює демократію спротиву, споглядання та контролю шляхом впровадження політики присутності поза межами делегування [17]. Описуючи елементи структури контрдемократії, він виокремлює 3 елементи: нагляд (пильність, викриття і оцінки діяльності влади), «негативний суверенітет» громадянського суспільства (демократія імперативного мандата) та перетворення народу на суддю (превалювання права у всіх сферах життя). І хоча ми кажемо про демократичне розчарування та зниження політичної активності, проте П. Розенвалон звертає увагу на зміну природи громадянської участі – диверсифікацію діапазону, форм та цілей політичного вираження. Наприклад, зменшення кількості учасників виборчих процесів супроводжується збільшенням кількості людей, що беруть участь в страйках і демонстраціях, що ставлять підписи під петиціями або виражають соціальну солідарність іншими шляхами [17]. Крім голосування, у громадян з'явилися нові способи вираження недоволення і заклопотаності. Тобто проблема неявки на вибори і феномен падаючої довіри варто розглядати у більш широкому контексті, який враховував би ці нові форми політичної активності.

Механізми інституційної відповідальності – за допомогою контролю з боку громадян як джерела демократичної легітимності – вимагають (багатьох і різноманітних) громадських інститутів для забезпечення каналів політичної комунікації і соціалізації для громадськості. Фактично для прийняття та реалізації правильних рішень громадяни повинні постійно отримувати як (негативний) контроль, так і (позитивний) стимул (в інтерпретації Д. Делла Порти стимул виступає позитивним інструментом мотивації).

Д. Делла Порти відзначає наявність зовнішніх і внутрішніх стимулів. Зовнішні стимули складаються з очікувань, які виникають у індивідів по відношенню до

групи, до якої вони належать; у більш загальному плані вони розглядаються як нагороди і санкції, які ця група і інші соціальні суб'єкти можуть використовувати при прийнятті рішення або ж в разі відмови від колективної участі. Внутрішні стимули охоплюють внутрішні механізми, які спонукають індивідів приписувати колективним діям певну нормативну цінність або ж отримувати від цього внутрішнє задоволення або відчувати катарсичне перетворення. Рішення про участь у колективних діях обумовлено очікуваннями суб'єкта від тих, з ким він пов'язаний. Здатність суб'єкта до автономного вибору варіюється в залежності від соціального класу, до якого він належить, і обмежується асиметрією в розподілі влади і соціальних ресурсів [4, с. 340].

Також Д. Делла Порти приділяє увагу демократичним інноваціям, які представляють собою «процеси або інститути, покликани для переосмислення і поглиблення ролі громадян в процесах управління шляхом розширення можливостей для участі, обговорення і впливу» [4]. Залучення учасників соціальних рухів до інституційних нововведень має потенціал усунення критики первісної дорадчої концепції і її реалізації «зверху вниз» шляхом поширення демократичних цінностей участі за межі інститутів. Не випадково, що останні прогресивні рухи просували інституційні експерименти, такі як спільне складання бюджету, консультації з сусідами, міське планування за участю населення, цивільні збори і журі, ініціативи щодо конституційних змін, національні і транснаціональні дорадчі опитування [4]. Тут варто казати про політичні інновації [19] та сучасні механізми, які здатні не тільки відновити довіру до політичних інститутів, але і сприяти залученості громадян до політичних процесів. Зокрема, такими політичними інноваціями можна вважати запровадження електронних петицій, спільне написання програм партій, розширення можливостей соціального ліфту (долучення до команд політиків чи партій) тощо.

Розглядаючи політичну участь, Д. Делла Порти розробляє концепцію політичного конс'юмеризму. В інтерпретації Д. Делла Порти політичний конс'юмеризм розглядається як форма політичної участі, яка дозволяє постмодерністському, роздробленому громадянину претендувати на свою політич-

ну свободу і право голосу за допомогою альянсів політичної арени і ринку. Акти бойкоту, незважаючи на те, що вони відповідають різній логіці дій, «символізують політичний акт покупки», втілюючи цінності тверезості як помірності у споживанні (добровільна простота – політична участь на заради досягнення влади, а заради досягнення загального блага), критики (рефлексивність щодо наслідків сучасного виробництва і споживання – критика стосовно політичних проєктів, політичних рішень тощо), етики (відповідальність громадян за свій вибір покупки – відповідальність за свої політичні рішення та розуміння значущості власної участі у політиці) і гедонізму (вибір відповідно до цінностей певної концепції «хорошого життя» – власна політична позиція та її відстоювання / лобіювання відповідно до власних цінностей або цінностей референтної групи) [6, с. 774].

На тлі зростаючої кількості досліджень політичного споживацтва у соціальних науках, а також в області маркетингу і споживчих досліджень виникла дискусія про те, якою мірою воно є нетрадиційною формою політичної участі, здатною включати і враховувати голоси відсторонених і аполітичних громадян. Дослідження, присвячені індивідуальним характеристикам, які впливають на схильність до політичного споживання, окреслюють роль, яку відіграють стать, вік і ресурси (не тільки фінансові, а й соціальні, політичні установки чи ідеологія), які розглядають поширення політичного споживацтва на індивідуальному рівні як показник його ефективності.

В межах політичного конс'юмеризму Д. Делла Порта розглядає такі феномени, як колективізована індивідуальна дія та індивідуалізована колективна дія [6]. У колективізованій індивідуальній дії центральну роль відіграють такі чинники, як структури політичних можливостей, організації руху і процеси формування, які часто використовуються для аналізу динаміки соціальних рухів. Прикладом колективізованої індивідуальної дії у політичному споживанні є приклад груп солідарних покупок. У маркетингу групу солідарних покупок зазвичай складають «групи домогосподарств, які збираються разом, щоб купувати товари безпосередньо у виробника, пропускаючи тим самим проміжні етапи, які поділяють акти виробництва та споживання» [6]. Крім того, групи солідарних по-

купок мобілізуються для покупки продуктів, зазвичай продуктів харчування, які виробляються на місці і / або етично. В політології та політичній соціології по аналогії соціальні рухи можна розглядати як групи солідарних покупок, які формують певну ціннісну канву і солідарність учасників, що дозволяє мобілізувати учасників і включити їх в колективні дії. Це застосовується для досягнення політичних цілей (процедурні і суттєві наслідки) і засудження соціальної та політичної несправедливості, зловживань та експлуатації (структурний та сенсифікуючий вплив) [6].

В сучасних умовах масове споживання, глобалізація ланцюжків поставок і широке використання Інтернету розширили репертуар дій і цілі політичної споживчої активності. Тепер політичний конс'юмеризм включає в себе такі дії, як «покупка» (покупка певних продуктів з етичних і політичних причин), вибір способу життя (наприклад, вегетаріанство або веганство), інформаційно-пропагандистські кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності про руйнівні екологічні та людські витрати виробництва, або запуск петицій через соціальні мережі [6]. Ми можемо припустити, що і сама природа бойкотів також змінилася: тепер мобілізація відбувається не тільки на основі особистих контактів і поширення інформації з особистих мереж, але значною стала роль соціальних мереж, що сприяє розбудові нових міжособистісних мереж.

Як наслідок, акцент зміщується з переваг окремого споживача на повсякденну практику, здійснювану взаємопов'язаними групами домашніх господарств, спільнот та інших колективів. Завдання зараз полягає у тому, щоб радикально переосмислити кордони досліджень політичного споживання і його вплив на політичну активність, що виникає не в останню чергу з соціальних рухів.

З іншого теоретичного ракурсу політичну участь розглядав американський соціолог Д. Халфманн, досліджуючи її участь крізь призму теорії інституційної політики, соціальної політики та політичного контексту.

В рамках теорії інституційної політики передбачається, що інституційні умови мають значення. Більшість вчених стверджують, що централізація чи фрагмента-

ція політичної влади є головною інституційною умовою, яка впливає на політику. Навпаки, Д. Халфманн концентрується на демократичних процедурах в політичних інститутах, орієнтації партійної системи і зміні внутрішньої бюрократії. Проводячи порівняння демократичних і недемократичних держав, Д. Халфманн звертає увагу на те, що недемократична держава – це держава, в якій політичні лідери обираються шляхом виборів, але при якому існують великі обмеження для політичної участі, політичних зборів і дискусій, голосування та вибору серед груп лідерів. Проте виникає питання, наскільки це коректно застосовувати для держав з різним типом політичного режиму, зокрема, для тоталітарних держав. Наприклад, у СРСР на усіх виборах електоральна явка наближалася до 100 %, у Північній Кореї на парламентських виборах 2019 р. явка склала 99,97 % [15]. Тобто створюються інституційні умови для загального голосування та здійснюється державний вплив щодо стимулювання громадян до участі у виборах, що забезпечує майже 100 % явку та 100 % голосування за «потрібного» кандидата. При цьому Д. Халфманн дуже обмежено та категорично проводить дихотомічний аналіз, не звертаючи увагу на деформовані політичні режими та псевдодемократичні держави.

Д. Халфманн зазначає, що у недостатньо демократизованій політичній системі у політиків мало причин для того, щоб просувати політику, спрямовану на допомогу менш забезпеченим, адже, як правило, менш забезпечені люди виявляються «зовні, заглядаючи всередину» [8, с. 5]. Проте Д. Халфманн упускає з поля зору механізми делегування та посередництва. Зокрема, варто згадати закономірність, про яку каже П. Бурд'є: чим більше люди бідні, «знедолені», особливо в культурному відношенні, тим більше вони схильні і змушені поклатися на довірених осіб, щоб заявити про себе в політиці та бути почутими. У них немає іншої альтернативи: або мовчати, або дати право іншим говорити від свого імені. Довірена особа, привласнюючи авторитет групи, може маніпулювати нею, приховуючи або видаючи свій приватний інтерес за суспільний, груповий («легітимне лицемірство») [14]. Тобто тут мова йде про те, що інтереси та потреби нижчих класів можуть використовуватися для політичного просу-

вання, ставати основою популістських гасел політичних лідерів тощо. Д. Халфманн не звертає на це увагу.

Демократичні права (свобода самовираження, право на вільне зібрання тощо) важливі для того, щоб змусити політиків відстоювати соціальну політику. Зокрема, якщо звичайні люди не можуть законно чи практично збиратися і обговорювати проблеми, важко отримати інформацію про соціальну політику і ефективно відстоювати її. Проте ними можна маніпулювати та використовувати для приховування власних інтересів за ширмою групових, що призводить до узурпації влади (за трактуванням П. Бурд'є). Так, узурпація влади часто виражається у тому, що можливість представника говорити на користь когось-то і від імені когось-то переходить у схильність говорити замість довірителя. Довірителі здебільшого від незнання ситуації та питань обговорення надають своїй довірній особі свободу дій і повністю на нього покладаються. У цьому парадоксальному характері делегування і криється, на думку П. Бурд'є, причина політичного відчуження, фетишизму і зловживання владою [14]. В термінах абсентеїзму це означає, що мовчазний протест та відчуження від політики це призводять до замовчування проблеми, відсутності артикуляції соціальних проблем у громадському дискурсі, внаслідок чого і відбувається зловживання владою як ілюзорна демонстрація відповідності потребам суспільства.

Д. Халфманн підкреслює, що ступінь, якою партійна система орієнтована на програми, а не на патронаж, також впливає на державну політику. На його думку, ключовою перешкодою для сучасної соціальної політики є домінування орієнтованих на патронаж політичних партій: ієрархічних організацій, які прагнуть виграти вибори і підтримувати свої організації за допомогою індивідуальної вигоди для партійних працівників і інших прихильників, а лідери таких орієнтованих на патронаж партій більше стурбовані своїм матеріальним становищем, ніж ідеологією або реформою [11], прикриваючись представництвом групових інтересів та популістськими гаслами. Це показник деформації демократичного транзиту, коли домінуючими рисами політичної системи стають патримоніалізм і неопатримоніалізм [18]. В таких умовах формується підданська політична куль-

тура, в якій громадяни очікують захисту і підтримки держави, уникаючи особистої відповідальності і участі в політичних процесах [18].

На відміну від Д. Делла Порти, яка говорить про політичні можливості та структуру політичних можливостей, Д. Халфманн критикує використання поняття «політична можливість» в аналізі соціальних рухів. У своїй роботі «Можливість стукає: проблема політичної можливості і що ви можете з цим вдіяти» соціолог звертає увагу на те, що вчені часто концептуалізують «політичні можливості» способами, які є по суті неоднозначними і особливо не пов'язаними з іншими концептуальними розробками в соціальній науці. Він робить акцент на тому, що необхідно концептуально розмежовувати динамічні фактори політичного контексту, які спрацьовують у короткостроковій перспективі, та структурні та інституційні фактори, які спрацьовують у довгостроковій перспективі та повільно трансформуються.

Звертаючись до термінології, можемо визначити, що можливість – це «сприятлива або вигідна обставина, або сукупність обставин», відповідно, обставина означає «стан або факт, властивий події і що має якесь відношення до неї», і це зазвичай «без навмисного контролю» [2]. Д. Халфманн критикує цей термін у зв'язку з тим, що сприятливі обставини передбачають ймовірність виникнення та короткочасність, незалежність від дій людини та низьку ймовірність впливу на них. Така інтерпретація значно обмежує наукове вивчення соціальних рухів та політичної участі, оскільки ставить у залежність від часових ймовірних обставин, виключаючи з аналізу індивіда або групу як активного суб'єкта політичного процесу.

Також серед вчених виникає дискусія про те, чи можна «упустити можливості». Критики концепції політичної можливості (Дж. Гудвін, Дж. Яспер) і її прихильники (В. Гамсон, Д. Мейер) погоджуються, що, якщо можливості не використовуються, то вони не є можливостями. На нашу думку, якщо можливості – це сприятливі обставини, то вони можуть з'являтися та зникати, проте завжди залишаються можливостями за своєю сутністю. Тому ми погоджуємося з Р. Планкітом і Д. Халфманном, які вважають, що якщо можливості, як передба-

чалось і передбачено заздалегідь, існують, то їх можна упустити [8]. Наприклад, якщо політичну участь інтерпретувати як політичну можливість, то політичну неучасть, абсентеїзм можна вважати «втраченою можливістю». На нашу думку, можливість в даному контексті – активне виборче право і час проведення виборів, коли, наприклад, у частини громадян тільки з'являється право голосувати (в Україні – з 18 років), можливість вибору вектору розвитку країни або ідеології. Також можуть бути втрачені можливості для мобілізації учасників – пропущена точка біфуркації проблеми, втрачено момент радикалізації поглядів і готовності учасників руху до активних дій і протестів, втрачені можливості зібрати достатню кількість ресурсів для організації соціального руху і т.д. Громадяни можуть втратити можливість продемонструвати своє волевиявлення, вплинути на вибір влади, курс майбутнього розвитку або артикулювати проблеми, які їх турбують (несвідомо чи свідомо, продемонструвавши таким чином, що ті проблеми, які підіймаються політиками у порядку денному не являються значущими).

Інша проблема з аргументами про політичну можливість, на думку Д. Халфманна, полягає в тому, що зазвичай не окреслюється питання про те, для чого можливості надаються. Наприклад, чи зростає політична активність, оскільки громадяни відчувають збільшення можливостей для своєї участі або відчувають збільшення можливостей для впливу на державну політику? Ці мотиви часто взаємопов'язані. Згідно з загальноприйнятими уявленнями, можливості можуть «відкриватися» або «закриватися», «розширюватися» або «стискатися», маючи на увазі, що не може бути чогось від нескінченної можливості. Уявлення про відкриття і закриття можливостей ускладнює уявлення про політичний контекст як про наслідки, які несприятливі для активістів [8].

Д. Халфманн пропонує замість політичних можливостей використовувати термін «політичний контекст», в рамках якого можна говорити про аспекти політичного контексту, які заохочують або перешкоджають мобілізації громадян, їх формам, типам їх дій і впливу їх колективних дій і т.д. Зокрема, контекст визначається як «обставини, при яких відбувається подія; настройка / регулювання» [1], тому

політичний контекст можна визначити як умови і обставини політичної системи суспільства, які дозволяють громадськості за допомогою спільних рухів і організації громадських рухів та колективних дій впливати на суспільно-політичні процеси. Політичний контекст можна розглядати як початок процесів відбору, в яких деякі форми діяльності заохочуються або перешкоджаються політичним контекстом. Політичний контекст визначає потенціал різних форм дій і механізмом впливу колективних дій, наскільки їх застосування буде доречним і ефективним. Вплив колективних дій буде відрізнятися в залежності від політичного контексту: мобілізація і обмежений протест принесуть колективні вигоди в певних сприятливих політичних умовах; а більш рішучі дії потрібні при менш сприятливих обставинах [8]. Наприклад, якщо громадяни розчаровані в електоральних процесах і не довіряють виборчим процедурам, то виникають інші форми політичної участі та артикуляції власної позиції (страйки, протести, демонстрації, волонтерство та ін.). Вибір форми політичної активності залежить від того, яких результатів індивіди хочуть досягти та яким соціальним інститутам довіряють.

Також Д. Халфманн виділяє довгострокові і короткострокові політичні контексти. Довгострокові політичні контексти включають в себе недодемократизацію (недостатня демократизація), яка породжує виборних посадових осіб з невеликою мотивацією для надання допомоги незаможним; заступницькі партії, які виробляють виборних посадових осіб, які відхиляють програмну політику; політичну роздробленість, яка пропонує численні точки вето впливовим меншинам. Короткострокові політичні контексти включають професійних і впливових державних бюрократів з великими внутрішніми місіями і контролем уряду з боку політичних партій, що підтримують соціальні витрати [8].

Хоча Д. Халфманн намагається аргументовано довести більш доцільне використання терміну «політичний контекст», ми вважаємо, що термін «політична можливість» більше відображає та окреслює потенціал політичної активності. Якщо політика – це мистецтво можливого, тобто мистецтво зробити все можливе, використовувати всі свої можливості в повній

мірі, мистецтво реалізувати всі можливості тієї держави, того суспільства, тих людей, з якими пов'язаний, то варто аналізувати інституційні, структурні та динамічні фактори політичної системи, які створюють сприятливі умови для включення громадян у політичні процеси та розширюють їх можливості впливу на прийняття політичних рішень.

Критикуючи концепт політичних можливостей, Д. Халфманн вказує на кілька ключових факторів, даючи теоретико-методологічні поради.

По-перше, краще уникати термінів «структура політичних можливостей» і «політичні можливості». Перший термін є внутрішньо суперечливим. Мається на увазі, що суб'єкти сприймають і використовують можливості, і що політичні контексти просто відкриті або закриті для рухів, а не завдають їм шкоди. Невизначеність також виникає з переліком факторів, які вважаються політичними можливостями, які зазвичай визначається в широкому сенсі. Існує багато дискусій про такі фактори, як інституційні політичні системи, влади, еліти, структури введення і виведення, але недостатньо дискусії, на думку Д. Халфманна, про державу, бюрократії, політичні партії і т.п. Друга невизначеність пов'язана з тим, які політичні можливості повинні впливати на суспільні рухи і чому. Стверджується, що політичні можливості пояснюють час виникнення рухів, їх зростання, занепад, рівень їх мобілізації, форму мобілізації, стратегії і дії рухів, «поведінку» руху і вплив рухів. Тому краще уникати таких невизначених термінів, як «інституційна політична структура», «доступ», «еліти» і т.п. – термінів, найбільш тісно пов'язаних з концепцією політичної можливості. Д. Халфманн радить звертатися до термінів, які вже існують у політичній науці та соціології, які є більш визначеними та однозначними для розуміння політичного контексту (терміни «державна», «системи політичних партій», «групи інтересів», «конституції», «бюрократія», «політика» і т.д.). Ми не погоджуємося з даною тезою, оскільки Д. Халфман не демонструє та не пояснює, наскільки ці терміни є більш визначеними та сприяють кращому опису політичного контексту, до того ж евристичний потенціал для розуміння сучасних політичних процесів та особливостей політич-

ної участі дають наукові дискусії та поява неологізмів (наприклад, контрдемократія, квазідемократія, політичний фетишизм тощо), які більш глибоко розкривають сутність політичних процесів та інституційних умов політичного контексту.

По-друге, на думку Д. Халфманна, необхідно уникати бажання досягти консенсусу в теоретичному плані. Деякі вчені сподіваються краще визначити політичні можливості, погодившись з певним набором факторів, які їх складають (такі як «відкритість» політичної системи, вирівнювання еліт, альянси руху-еліти і репресивні можливості держави). Цей пошук консенсусу є передчасним, враховуючи слаборозвинений стан концепції і пов'язані з нею теоретичні претензії, а також ймовірність того, що на різні результати руху будуть впливати різні елементи політичного контексту (довгострокові та короткострокові). Наприклад, досягнення цілей учасників соціальних рухів залежить від того, який лідер очолює державу (авторитарний, який придушить страйк чи демонстрацію навіть силовими методами, чи демократичний, який дасть можливість вираження своєї позиції та забезпечить налагодження діалогу між державою та представниками громадянського суспільства).

По-третє, необхідно переконатися, що при аналізі соціальних рухів і політичного контексту відбулося розрізнення структурних, або довгострокових, факторів від динамічних, або короткострокових, і системних факторів від локальних (що часто перетинається при застосуванні концепту політична можливість) [8].

Загалом, методологічні поради Д. Халфманна є досить абстрактними, оскільки, критикуючи категорію політичної можливості за невизначеність її та пов'язаних з нею понять, він надає не менш невизначені поняття в межах обговорення поняття політичного контексту, не наводить прикладів структурних та динамічних факторів політичного контексту, що ускладнює можливість сформулювати інтерпретаційну схему для аналізу політичної участі та мотивації до неї. Здебільшого напрацювання Д. Халфманна стосуються структурних факторів, які обумовлюють різний ступінь розвитку та відкритості політичної системи, що обумовлює різний потенціал залученості громадян у політичні процеси та впливу на

політику. Проте не окреслені мотиваційна складова та її суб'єктивні чинники, цінності, які обумовлюють залученість громадян у суспільно-політичні процеси, тип політичної культури та політичні традиції, які також обумовлюють політичну активність громадян. Це все залишається поза фокусом уваги автора, хоча представляє інтерес для соціологічного вивчення.

Окремим сюжетом у межах аналізу соціальних рухів Д. Халфманном є інструменти, які здатні сприяти мобілізації учасників соціальних рухів. У своїй роботі «Фотографії війни: гротеск як мобілізуюча тактика» Д. Халфманн розглядає гротеск як один з інструментів для мобілізації учасників соціальних рухів, описуючи переваги цього інструменту, ефекти від використання, а також ризики, які вони несуть [10].

Гротеск – потенційно потужна естетична техніка для активістів. Гротескні зображення можуть викликати сильні емоції, які збільшують інтенсивність і емоційний резонанс рухів учасників. Такі зображення можуть також розбивати учасників, викликаючи змішані емоції, кидаючи виклик існуючим схемам соціального порядку і створюючи плутанину і двозначність, які глибоко залучають аудиторію. Тому графічні зображення можуть бути використані в якості зброї: шокувати, турбувати, викликати дискомфорт і стигматизувати супротивників [10]. Дійсно, візуальні матеріали (гротески, меми, відео, листівки тощо) можна вважати «зброєю», оскільки вони можуть бути використані для створення негативних асоціацій у свідомості громадськості, викликаючи сильні і часто суперечливі емоції, почуття замішання і двозначності, які можуть сприяти мобілізації учасників різних рухів. наразі ці інструменти використовують у соціальних мережах, особливо під час передвиборчих кампаній для мобілізації прихильників та формування негативного образу опонентів що підтверджує ефективність даного інструменту.

Структурно гротеск становить загрозу для порядку та дезорієнтує, адже часто використовується як спосіб представити світ, який став жахливо неправильним, антисвіт. Гротеск можна використовувати в якості «агресивної зброї» для дестабілізації категорій повсякденного досвіду: «Шоковий ефект гротеску також може бути

використаний, щоб збити з пантелику і дезорієнтувати, оскільки робить аудиторію схвилюваною через незвичних способів сприйняття світу і зіштовхує її з абсолютно іншою, тривожною точкою зору», тому що в ньому «категорії, які відносяться до нашого світогляду, стають непридатними» [9, с. 4]. Тому можна відзначити, що гротеск кидає виклик або перетинає звичайні кордону, підриває встановлений порядок і викриває репресивні системи, будь то економічні, расові, релігійні або гендерні. Це підштовхує читача до пошуку значень на полях наших систем значень, до пошуку можливості радикальної відповіді або реакції на чужий світ, який представлений у гротеску.

Гротеск є певним фреймом, тобто «схемою інтерпретації, яка спрощує і ущільнює «навколишній світ» шляхом вибіркової пунктуації та кодування об'єктів, ситуацій, подій послідовностей подій в своєму нинішньому чи минулому середовищі» [10, с. 4]. Д. Халфманн виділяє діагностичне, прогностичне та мотиваційне обрамлення гротеску, які пов'язані з виявленням проблеми, пропозицією напрямків дій і мотивуючими діями відповідно. Д. Халфманн зазначає, що гротеск формує «рамки колективних дій» і сприйняття в трьох категоріях: несправедливість, свобода дій і ідентичність, які пов'язані зі створенням морального обурення, розглядом несправедливості як мінливої і встановленням провини.

Але існують дилеми і ризики використання гротеску як інструменту мобілізації. По-перше, гротескні образи порушують норми публічного дискурсу та дорадчої демократії. «Виробники» гротеску звинувачуються в здешевленні публічного дискурсу та просуванні соціальної поляризації за допомогою запальних і маніпулятивних закликів до емоцій, а не розуму. По-друге, стратегічні дилеми гротескних образів складніше обговорювати через їх численну аудиторію і контекст. Реакції на гротеск будуть відрізнятися у різних людей, груп і налаштувань. Активісти намагаються викликати сильну реакцію в своїй аудиторії, але деякі із зображень неминуче виявляться неефективними [10, с. 6–8]. Тому необхідно враховувати політичний контекст та настрої у суспільстві – наскільки доречно використовувати гротески та меми у кожній конкретній ситуації. Теж саме стосується і політичної участі. Це достатньо ефектив-

ний механізм артикуляції проблем та повернення до них уваги, з потенціалом мобілізації до участі у політичних процесах. Проте, з іншого боку, існує загроза десакралізації влади через висміювання та зневагу, яка продукується через гротескні образи.

Але все ж активісти, які використовують гротески, переконані, що емоційна залученість викликає моральні зобов'язання змінити ситуацію. Передбачається, що негайна реакція «цього не може бути» перейде до рішення «цього не повинно бути» [10].

Що стосується політичної участі та мотивації до участі в політичних процесах і до зниження рівня абсентеїзму, то застосування гротескних образів є актуальним і затребуваним. Гротеск є своєрідним прообразом мему як інструменту дискурсу з використанням гумористичного змісту (гумор, іронія, сатира, гротеск, шарж) для подолання байдужості і соціально-політичної апатії. Ймовірно, мем може сприяти виникненню зацікавленості до політики за допомогою висміювання недоліків політики і політиків або ж демонстрації негативних наслідків низької активності в суспільному житті (вибори і т.п.). Але залишається питання, яким буде результат використання мемів: воно спонукатиме до активізації політичної участі або призведе до десакралізації влади, викликавши бажання дистанціюватися від неї як від чогось «брудного»?

Таким чином, розглянуті концепції Делла Порти і Д. Халфманна дозволяють окреслити нові аспекти вивчення феномену політичної участі. Зокрема, Д. Делла Порта описує механізм формування горизонтальних зв'язків між учасниками соціальних рухів, заснованих на формуванні ідентичності, солідарності, колективних діях, та що значно спрощується завдяки соціальним мережам. Проте при аналізі соціальних рухів та політичної участі Д. Делла Порта оминає аналіз мотивації та цінностей, виокремлення факторів, які спонукують до політичної участі чи володіють таким потенціалом. Також характерною є позитивна інтерпретація впливу на активність громадян через соціальні медіа, хоча наразі ми можемо спостерігати, навпаки, політичну апатію. Також не розглянуті нові форми політичної активності, які можуть замінити традиційні (наприклад, науковий інтерес представляє виявлення коре-

ляції між традиційною політичною участю та політичною активністю онлайн, наприклад, як пов'язані політична участь онлайн та офлайн: чи супроводжується зменшення участі у дискусіях / референдумах / дебатах збільшенням участі у полеміці у соціальних мережах?).

Звертаючи увагу на політичні можливості та політичний контекст, жоден із соціологів не звертає увагу на ціннісну та мотиваційну складову, що є важливим аспектом, який обумовлює політичну активність. Так, дослідницький інтерес представляє визначення того, як змінилося ставлення громадян до політики і наскільки ця сфера життя є значущою для самовираження та самореалізації, щоб індивід був до неї залучений (особливо в індивідуалізованому суспільстві та суспільстві недовіри), наскільки політична участь є благом та цінністю сама по собі. До проголошення рівноправності, появи загального виборчого права та, загалом, поширення демократичних прав політична участь була обмеженою, правом та можливістю для «обраних» (лише для білих, для чоловіків, для людей з освітою, певного віку, соціального походження тощо), тому сприймалася як благо та цінність, тоді як зараз, стаючи легко доступною, вона перетворилася на те, що можна окреслити як «перенасичення можливостями», причому останні знецінюються і сприймаються як належне. Відповідно, змінюється сприйняття політики та громадянської відповідальності, що потребує соціологічного дослідження наслідків для функціонування соціально-політичної системи загалом.

Запропонована Д. Делла Портою концепція політичного конс'юмеризму є актуальною в умовах суспільства споживання, що відкриває можливості для вивчення політичної участі крізь призму політичного споживання та демонстративної поведінки, а також визначення факторів, які впливають на політичну участь (приналежність до групи, гедонізм, демонстрація певного образу життя тощо).

Соціологічні концепції Д. Делла Порти (на основі теорії партисипаторної демократії) та Д. Халфманна (на основі теорії інституційної політики) є дещо обмеженими, оскільки їх не можна застосовувати як універсальні методологічні рамки для аналізу політичної участі / соціальних рухів будь-якої держави, оскільки вони стосуються розвинутих форм демократії (на основі європейського та американського досвіду). Запропоновані методологічні підходи складно адаптувати для аналізу політичної участі у квазідемократичних державах, а також для країн, які перебувають на стадії демократичного транзиту (наприклад, до аналізу України), оскільки у запропонованих концепціях хоча і йде мова про структурні та інституційні чинники, поза дослідницькою увагою залишаються політичні традиції та політична культура, цінності тощо, наприклад, не окреслюється, як деформовані політичні інститути та демократичні режими (неопатримоніальний тощо) впливають на політичну участь громадян та сприяють виникненню нових форм політичної участі.

Подальші концептуальні пошуки повинні бути зосереджені на виокремленні тих аспектів політичного контексту, які впливають на рівень коливання абсентеїзму: тип політичного режиму (тоталітарний, авторитарний, демократичний); стан політичного розвитку країни (період транзиту, кризи чи стійкого розвитку); тип суспільства, що обумовлює різний рівень включеності громадян в соціально-політичні процеси, політичну активність та технології, які її забезпечують (індустріальне суспільство, інформаційне суспільство); тип політичної культури та стан розвитку громадянського суспільства тощо. Науковий інтерес, з нашої точки зору, також являє собою вивчення альтернативних форм політичної участі громадян за умови трансформації традиційних форм, а саме які форми з'являються як альтернативи участі у виборах тощо.

Література

1. American Heritage Dictionary URL: <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=context>
2. American Heritage Dictionary URL: <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=opportunity>
3. Barber B. Strong democracy: participatory politics for a new age. Berkeley: University of California Press, 1984. P. 117.
4. Della Porta D. Deliberation in Movement: Why and How to Study Deliberative Democracy and Social Movements. Acta Politica, 2005. V. 40 (3). P. 336-350.
5. Della Porta D. For participatory democracy: some notes. European Political Science. 2018. P. 1-14.
6. Della Porta D., Monticelli L. The Successes of Political Consumerism as a Social Movement. The Oxford Handbook of Political Consumerism. 2018. P. 772-792.

7. Della Porta D., Diani M. *Social movements: An introduction*. John Wiley & Sons. 2009. 356 p.
8. Halfmann D., Amenta E. *Opportunity Knocks: The Trouble with Political Opportunity and What You Can Do about It*. Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2012. P. 227-239.
9. Halfmann D., Amenta E., Young M. *The Strategies and Contexts of Social Protest: Political Mediation and the Impact of the Townsend Movement in California*. *Mobilization: An International Quarterly*. 1999. Vol. 4, № 1. P. 1-23.
10. Halfmann D., Young M. P. *War Pictures: The Grotesque As A Mobilizing Tactic*. *Mobilization: An International Quarterly*. 2010. V. 15 (1). P. 1-24.
11. Halfmann, D. *Who Voted with Hopkins? Institutional Politics and the WPA*. *Journal of Policy History*. 2001. V. 13, № 2. P. 251-287.
12. Pateman C. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1970. P. 122.
13. Буданова О. Б. Політична комунікація в інтернет-просторі: український контекст [Текст]: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04. Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2015. 18 с.
14. Бурдьє П. *Делегирование и политический фетишизм*. Начала. URL: <http://bourdieu.name/content/delegirovanie-i-politicheskij-fetishizm-0>
15. *Выборы в Северной Корее: «необычайный энтузиазм» и одно имя в бюллетене* URL: <https://glavred.info/world/328092>
16. Муфф Ш. *Постдемократия и постполитика* URL: <http://gefter.ru/archive/10510>
17. Розанваллон П. *Контрдемократия: политика в эпоху недоверия* URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2012/4/kontrdemokratiya-politika-v-epohu-nedoveriya.html>
18. Фисун А. А. *Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: монография*. Х.: Константа, 2006. 352 с.
19. Фоломеев М. А. *Концептуалізація політичних інновацій у сучасному українському політичному процесі*. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2010. Вип. 885. С. 201-207.
20. Царенко О. О. *Абсентеїзм: сутність визначення, причини та шляхи подолання. Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4 (1). С. 187-191.
21. Хабермас Ю. *Структурная трансформация публичной сферы: Исследования относительно категории буржуазного общества / под ред. М. Беляева ; пер. В. И. Иванова*. М.: Весь мир, 2016. 344 с.

References

1. American Heritage Dictionary [online]. Available at: <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=context>
2. American Heritage Dictionary [online]. Available at: <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=opportunity>
3. Barber, B. (1984) *Strong democracy: participatory politics for a new age*. Berkeley: University of California Press
4. Della Porta, D. (2005) 'Deliberation in Movement: Why and How to Study Deliberative Democracy and Social Movements'. *Acta Politica*. V. 40 (3), pp. 336-350.
5. Della Porta, D. (2018) *For participatory democracy: some notes*. *European Political Science*, pp. 1-14.
6. Della Porta, D. and Monticelli L. (2018) 'The Successes of Political Consumerism as a Social Movement' *The Oxford Handbook of Political Consumerism*, pp. 772-792.
7. Della Porta, D. and Diani M. (2009) *Social movements: An introduction*. John Wiley & Sons.
8. Halfmann, D. and Amenta E. (2012) *Opportunity Knocks: The Trouble with Political Opportunity and What You Can Do about It*. Palo Alto, CA: Stanford University Press, pp. 227-239.
9. Halfmann, D., Amenta E. and Young M. (1999) 'The Strategies and Contexts of Social Protest: Political Mediation and the Impact of the Townsend Movement in California' *Mobilization: An International Quarterly*. Vol. 4. № 1, pp. 1-23.
10. Halfmann, D. and Young M. P. (2010) 'War Pictures: The Grotesque As A Mobilizing Tactic' *Mobilization: An International Quarterly*. V. 15 (1), pp. 1-24.
11. Halfmann, D. (2001) *Who Voted with Hopkins? Institutional Politics and the WPA* *Journal of Policy History* V. 13, № 2, pp. 251-287.
12. Pateman, C. (1970) *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press
13. Буданова О. Б. Політична комунікація в інтернет-просторі: український контекст [Текст]: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Буданова Олександра Борисівна ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 18 с.
14. Bourdieu, P. (1994) 'Delegation and Political Fetishism' *Choses dites* Translated from French N. M. Shmatko. Moscow: Socio-Logos [online]. Available at: <http://bourdieu.name/content/delegirovanie-i-politicheskij-fetishizm-0> [in Russian]
15. North Korean Elections: 'unusual enthusiasm' and one name on the Bulletin [online]. Available at: <https://glavred.info/world/328092-vybory-v-severnoy-koree-neobychnyy-entuziazm-i-odno-imya-v-byulletene.html> [in Russian]
16. Muff Ch. *Post-democracy and post-politics* [online]. Available at: <http://gefter.ru/archive/10510> [in Russian]
17. Rosanvallon P. *Counter-democracy: politics in an era of mistrust* [online]. Available at: <https://magazines.gorky.media/nz/2012/4/kontrdemokratiya-politika-v-epohu-nedoveriya.html> [in Russian]
18. Fisun, A. A. (2006) *Democracy, neopatrimonialism, and global transformations: a monograph*. Kharkiv: Konstanta [in Russian]
19. Folomieiev, M. A. (2010) 'Conceptualization of political innovations in contemporare Ukrainian political process' *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Issues of Political Science*. Vol. 885, pp. 201-207 [in Ukrainian]
20. Tsarenko, O. O. (2012) 'Absenteeism: Definition, Causes and Cures' *Philosophy and political science in the context of modern culture*. Vol. 4 (1), pp. 187-191 [in Ukrainian]
21. Habermas, J. (2016) *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. In M. Belyaev (ed.), translated by V. I. Ivanova. Moscow: ves Mir [in Russian]